

FRI-2G.307-2-PP-01

FORMATION OF THE MENTAL PROCESSES IN CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS THROUGH THE GAMES-EXERCISES IN THE ENVIRONMENTAL SITUATIONS¹⁴

Assoc. Prof. Yuliya Doncheva, PhD

Department of Pedagogy, Psychology and History,

“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: +359 82 888 219

E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg

***Abstract:** The paper reviews the core of the correctionally and pedagogical work with children with developmental deviations, the fundamental paradigm in psychology for the genetic connection of different forms of thinking is realized. At pre-school age, the three main forms of action: visual-acting, visual-imaging, and verbal-logical thinking are closely intertwined (expressed in a spiral sequence of genetic development). The given forms form this unified cognitive process of the real world in which one and the other forms can prevail and, in this connection, in the cognitive process of the picture of the world acquires a specific character. In doing so, we must remember and take into account that thinking develops in the conscious and meaningful purposeful subject matter. The important stage in the development of thinking is related to the mastery of speech in the child. In the course of action, there are incidental motives for speech: action-based fixation, reasoning and mind-finding. The verbal summary of one's own activity leads to the emergence and perfecting of a full-fledged image and to the operationalization of it in the mind's mind. It is on this basis that an image- tablature is formed, which becomes much more flexible and dynamic.*

The use of a developed system of pedagogic gameplay for the development of mental activity in children with deviations from the norm of development will allow them to form the relationship, the relationship, among the main components of knowledge: action, speech and image.

***Keywords:** correctionally, pedagogical work, development of thinking, mental activity, children with deviations from the norm.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Развиващите функции на игровото взаимодействие при формирането и развитието на детето, и дейността подход (прилаган съобразно стратегическата цел) предполагат, и налагат съобразяване с възрастовите особености. „С оглед разкрепостяване и формиране на умения за пластична образност е подходящо на децата да се предложи конкретна ситуация за разиграване, като се насочат към определени образи и действия.....Ситуацията трябва да бъде близка, позната на децата, за да могат те да извлекат нужните действия от опита си. Вниманието им следва да се акцентира върху това, че им се предлага да изразят настроението и състоянието (свое или на персонажите) с движение.” (Велева, А., 2013, с. 233). На това възрастово ниво важният етап в развитието на мисленето е свързан и с овладяването на речта у детето. В процеса на действие се появяват подбудителни мотиви за изказване: фиксация изпълнена от действието, разсъждение и умозаклучение. Словесното обобщение на собствената дейност води до възникване и усъвършенстване на пълноценен образ и операционализацията с него в мисловен план. Именно на тази основа се формира образ-представа, които стават много по-флексибилни и динамични. Тези и други параметри, акценти, дейности, методи, похвати и т.н. трябва да се отчитат при прилагането на конкретна методика за ефективна работа с децата със специални образователни потребности (СОП).

---

¹⁴ Presented a report of October 27, 2017 with the original title in Bulgarian: ФОРМИРАНЕ НА ПСИХИЧНИТЕ ПРОЦЕСИ У ДЕЦАТА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ ЧРЕЗ ИГРИ-УПРАЖНЕНИЯ В СИТУАЦИИТЕ ПО ОКОЛЕН СВЯТ

Изборът на адекватна методика е резултат от съотнасянето на теоретични съображения с целта (ограничена в стремежа да се разработи един от възможните аспекти на взаимна зависимост между определени развиващи функции, лимитирани в ситуациите по *Околен свят* и конкретните условия на реализация, използвайки утвърдени стандартизирани научни методи специфични за разглеждания възрастов период - предучилищния. Също така належащото ресурсно подпомагане на учителите в детското заведение, които при липсата на конкретна методика и обученост за работа с деца със СОП се лутат от проба-грешка, защото по презумпция те приемат проблема като лична мисия. Както казва Ил. Петкова: „...посветилите се на тази професия все още носят в себе си възрожденския огън и дух и търсят начините да мотивират себе си и учениците си в овладяването на нови знания, умения и компетентности. Днес българският учител е изправен пред редица **предизвикателства**, които могат да се структурират в няколко посоки: **обществени**, породени от развитието на технологиите (в глобален план) и новия път на развитие на страната ни (в национален план); **нормативно-управленски**, резултат от промените в законовата уредба, новите правомощия, но и задължения, вменени на ръководните педагогически кадри; **професионално-личностни**, резултат от новите роли и компетентности и промените във възрастовите особености на подрастващите“ (курсив, автора – Ил. П.), (Петкова, Ил., 2012, с. 214-215).

В основата на корекционно-педагогическата работа с деца, имащи отклонения в развитието, е реализирана фундаменталната парадигма в психологията за генетичната връзка на различните форми на мислене. В предучилищна възраст тясно взаимодействат (изразени в спираловидна последователност на генетичното развитие) трите основни форми: нагледно-действено, нагледно-образно и словесно-логическо мислене. Дадените форми образуват този единен познавателен процес на реалния свят, в който може да преобладава ту едната, ту другата, и в тази връзка в познавателния процес картината за света придобива специфичен характер. При това трябва да помним и да се съобразяваме, че мисленето се развива в осъзнатата и осмислена целенасочена предметна дейност. „Корекционната функция съдейства за запазване на потенциала, за превенция и компенсирание на нарушения, увреждания и дефицити. Тъй като „дефицитът не е нарушение, увреждане или отклонение в развитието, а забавяне в сравнение с нормата за възрастта.“ (Тополска, Е., 2010, с. 501) В този аспект В. Динева пише следното: „Един полезен и прагматичен подход в индивидуален, групов и фамилен формат е Фокусираната към решения кратка терапия, която е приложима в различни социални сфери и използваема в множество ситуации поради независимостта си от проблемни дефиниции. Изходните факти са в разговорите, представляващи целенасочени езиково приспособими игри, ориентирани към персонално изпълними решения в конкретни ситуации. В поведението се търсят постижими промени, които обратно на ежедневните представи се разглеждат като случващи се в езика. Това, за което се говори и начинът, по който се говори, създават радикално нови ситуации, генериращи голямата житейска промяна. Практическото прилагане на подхода е изцяло фокусирано към оползотворяване на човешките умения, сили, ресурси, компетентност, тяхното усилване и развитие.“ (Динева, В., 2012, с. 293)

Използването на разработена система от педагогически игрови ситуации, за развитие на мисловната дейност у деца с отклонения от нормата на развитие, ще позволи да се формира у тях взаимовръзка, релация, между основните компоненти на познанието: действие, слово и образ с включване и на перцептивните процеси¹⁵ - усещане и възприятие. Те се пораждаат чрез сетивните органи – зрение, слух, осезание, обоняние и др. Благодарение на тях човек (детето) открива панорамата в обкръжаващия го свят с цялото му великолепиe от явления и качества – звуци, ухания, вкусове, цветове, форми и температурни особености. Посредством усещането, позволяващо да се определят някои свойства на предметите, възниква следващият познавателен процес – възприятието, което обединява отделните усещания в цялостен образ и протича като процес в търсене отговор на въпроса „Какво е това?“. В зависимост от това в каква степен човек развива едно или друго свойство на възприятието,

¹⁵ От лат. *perceptia* – сетивно възприятие.

той формира специализиран тип възприятие. То се осъществява на основата на взаимодействието между различни усещания, сред които водещата роля принадлежи на един от сетивните органи. Свойства на възприятието са: осмисленост, обобщеност, предметност, цялостност, структурност, избирателност, константност. Възприятието е водещо за познавателните процеси в предучилищна възраст. Неговото формиране осигурява и гарантира успешното натрупване на нови знания, бързината при усвояване на нова информация, адаптацията в нова обстановка, пълноценното физическо и психично развитие.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Измененията в психиката на детето настъпват в резултат на неговата дейност, която се осъществява и усвоява на дадения етап. За всеки детски възрастов период най-характерни са: игри с предмети в ранна детска възраст, ролеви игри в предучилищна и учебната дейност в началната училищна възраст. Включването в учебния процес на игри и упражнения за развитие на познавателните процеси и речта, не само съдействат за психичното развитие, но и преустройват самата моторика, осигуряват бързина, осмислено запомняне и възпроизвеждане на двигателни действия, умения за самостоятелно вземане на решения и действие в условия на стремително променяща се обкръжаваща обстановка. В познавателната дейност водеща роля играят когнитивните процеси: усещане, възприятие, внимание, памет, мислене, въображение. Независимо от факта, че имат свое индивидуално място в тази активност, всички си взаимодействат помежду си, един с друг. Без вниманието, чиято основна функция е организираща не е възможно, ще бъдат некачествени, останалите процеси - възприятието и запомнянето на новия материал. Без възприятието и паметта операциите на мисленето са невъзможни. По тази причина всяка една психична целенасочена и организирана активност, към която и да е психичен процес, води след себе си последици за развитието на цялата познавателна сфера.

Съществуват различни психични предпоставки и съответно различни начини за построяване на мислителния процес и начин за отражение на действителността, а именно: нагледно-действено, нагледно-образно, логическо, словесно-логическо мислене. По-долу формирането им, при децата със СОП, ще бъде представено чрез развиващи игри-упражнения, които всеки педагог, учител, ментор може да доразвие и усъвършенства, съобразно обучителните трудности и потребности на конкретното дете. При нас те се апробират в педагогическите ситуации по Околен свят в детската градина, съвместно с останалите деца от детската група. Целта, идеята е: *деца учат деца*, т.е. взаимно да се увличат в дейността, да си показват едно на друго и т.н. Ролята на педагога е опосредствена, доколкото и където е възможно. На този етап те са на предформиращо (преобразуващо) ниво с предстоящо научно експериментално изследване в практиката.

Формиране на нагледно-действено мислене. Нагледно-действеното мислене се развива като изходен, първи стадий на цялостния мисловен процес. Той се проявява още в най-ранна детска възраст. Детето, манипулирайки с играчките и с различни предмети, формира образи за тях и на тази основа достига до определено заключение за състава, крехкостта, твърдостта на обектите. Реализира се в условията на непосредствено манипулиране с предметите, при което се изграждат образи на отделни страни от цялостния предмет, за техните пространствено-предметни отношения. Образите могат да бъдат получени в резултат на тактилните усещания, но е възможно те да се формират и следствие на зрително, слухово и друго възприятие. При избора на методи и похвати за формиране на такъв вид мислене у децата със СОП, трябва да изхождаме от факта, че и при тях мисленето се съпровожда в унисон с различните видове дейности – предметна, игрова, комуникация свързани с вербален изказ.

Игри-упражнения за формиране на понятийни образувания. За да има плавен преход с надграждащи елементи тук игрите-упражнения сме ги стифирали в четири подгрупи.

В *първата* подгрупа са тези за формиране на понятия за предмети, средства и дейности от ежедневието.

Вторият раздел включва игри-упражнения включващи проблемно практически ситуации учещи ги как да анализират (ситуацията) и да използват заместители.

В *третия* раздел игрите-упражнения учат/формират у децата начини как да изпробват, да апробират решенията си чрез нагледно-действена задача.

И *четвъртата* подгрупа съдържа упражнения за определяне на причините за нарушение на естествения ход и дейност.

Системата на игрите-упражнения се прилага съблюдавайки следните принципи: игрова мотивация за дейност; достъпни задачи; постепенно усложнение на практическите задачи; повторемост с възможност детето само да потърси и намери решението; наблюдаване на детето във взаимодействията и взаимоотношенията си с детската група, целящи подкрепление на собствения опит, опитът да наблюдава действията на другите, за да може да го анализира, обобщи и интериоризира; включването на речта в процеса на решение на проблемно-практическата задача.

На всеки един етап ролята на педагога (на учителя, на ментора) се видоизменя. В началния етап, когато у детето се формират целеполагащите действия, учителят широко използва съвместната активност и умения то да подражава. При това всички действия на възрастния се обобщават с речеви обяснения и указания. След това се активизира самостоятелността, т.е. да се ориентира детето в проблемно-практическата ситуация, която да се фиксира с активна реч. И накрая у него се формират умения да планира своите практически действия за решаване на проблемно-практическата задача.

На този етап е важно да научим децата да подражават на възрастния. Целта е този опит да се обобщи, да се осмисли и осъзнае от детето.

Игри-упражнения в началния етап на корекционно-педагогическата работа с децата¹⁶: „Улови балона/топката”, „Нахрани котката”, „Да поразходим домашния любимец”, „Да изпечем сладки”, „Да превозим играчките”, „Улови рибката”, „На какво ние сядаме?”, „Куклите са ни дошли на гости”, „Да полеем цветята” и др.

Игри-упражнения за формиране на представи за използване на спомагателни средства в проблемно-практически ситуации: „Достигни ключа”, „Помисли и подай”, „От високо на ниско”, „От ниско на високо”, „Достигни мечето”, „Сложи в кош”, „Въздушни балони с дълги лентички”, „Да украсим стаята”, „Да пренесем тухличките” и др.

Игри-упражнения за формиране метода изпробване на основата разрешаване на нагледно-действена задача: „Звъни, звънче”, „Прехвърли камъчетата”, „Познай, какво има в торбичката?”, „Ти си камиончето”, „Нахрани птичките”, „Разходи куклата с количката”, „Нахрани домашния любимец”, „Достигни картинката”, „Летят самолети” и др.

Игри-упражнения за определяне на причинно-следствените зависимости: „Защо подскача топката?”, „Плува или потъва?”, „Лети или не лети”, „Защо топката не потъва?”, „Познай какво има в кутийката”, „Почерпи куклата с чай”, задача за поливане на цветята, „Построй мост”, „Построй къща за зайчето”, „Лед, топло, студено” и др.

Формиране на нагледно-образно мислене. Отново процесът протича върху основата на образен материал, но тук вече той се подлага на преобразуване, под влияние на поставена задача се актуализират определени образи. Те се анализират, сравняват, класифицират, в резултат на което се достига до ново знание под формата на понятие или съждение. Нагледно-образното мислене е съвкупност от начини и процес на образно решаване на дейности и задачи, което предполага зрительно представяне на ситуацията и опериране с образи, без реално практическо и наблюдавано изпълнение на действия (всичко е в представен план). За децата в норма, най-характерна възраст за този род мислене е начално-училищната.

Тук първия обучителен раздел е формиране на цялостно възприемане на ситуацията, изобразена на картинките, като първата серия задачи е с насока плавно преминаване от нагледно-действено към нагледно-образно мислене. От стимулен картинен материал с

¹⁶ Поради липса на пространство всички видове, от всички етапи, игри-упражнения ще бъдат представени само с имената им, а не описателно.

различни задачи: „Достигни топката”, „Нахрани маймунките в клетката”, „Напои птичките” и др. се преминава към реални проблемни игри-упражнения: „Как да го достигна?”, „Как да дойде до тук”, „Как да украсим детската стая?”, „Как да построим влак?”, и др.

Втората серия е със задачи за формиране на разбирането за вътрешната логика на действието в сюжета, което предполага динамично изменение на обектите: „В пясъчника”, „Пролет”, „Риболов”, „Построй ограда на къщата”, „Помогни на рибките”, „Дорисувай”, „Какво не достига?”, „Групирай картинките по образец” и др.

Третата серия е задачи в направление формиране у децата разбиране за явленията, свързани помежду си с причинно-следствена зависимост: „Увехналите цветя”, „Вятър пакостник”, „Палавата мишка”, „Балонът отлетя”, „Счупената чаша”, „Дъжд”, „Котката и млякото”, „Счупеното клонче” (задачата е с асоцииране на счупена ръка/крак, превантивна насока).

Четвъртата серия от задачи и дейности е за разбиране последователността на събитията, изобразени на картинките: „Да изкъпем куклата”, „Да се облечем за разходка”, „Ставане от сън”, „Дърво през пролетта/есента”, „Малкият художник”, „Зимна забава”, „Снежен човек”, „Котката лови мишки” и др.

Петата серия е за формиране на умения за връзка между персонажите и обектите, изобразени на картинките – разсъждения, правене на изводи и обосноваване на разсъжденията; анализиране скрития смисъл на сюжета: „Вечерна приказка”, „При доктора”, „В детската градина”, „Семейство”, „В зоопарка”, „На цирк” и др.

При втория обучителен раздел се формират обобщени представи за свойствата и качествата на предметите, овладявайки действията заместване и моделиране. Първата серия игри-упражнения е за формиране на обобщени представи за свойствата и качествата на предметите: „Намери другарчето му”, „Сложи картинката”, „Намери подходящата”, „Голямо – малко”, „Вълшебни картинки”, „Цветни картинки”, „Познай по вкуса”, „От какво е направено?”, „Кое къде расте?” и т.н.

Втората серия е игри за овладяване на заместващи действия: „Ручейче”, „Животните в гората”, „Да засадим зеленчукова градина”, „Разноцветни вагончета”, „Огледало” и т.н.

Третата серия е игри-упражнения за ориентиране в пространството, чрез нагледно моделиране: „Влак”, „Катя има нов дом”, „Трите мечки”, „Къде се скри бръмбарчето?” и т.н.

Третият раздел е за формиране и отчитане съотношението между думи и образ. Първа серия от задачи формира умения за намиране на играчка или предмет по словесно описание от познатата обкръжаваща детето обстановка: „Познай”, „Намери топката”, „В зоопарка от твоите играчки”, „Кой къде живее?”, „Отгатни и нарисуй”, „Магазин у дома” и др.

Втората серия от задачи е за формиране на умения за избор на съответстващата картинка с изобразената дейност или персонаж по словесно описание: „Котенце”, „Умните пиленца”, „Познай”, „Смелият петел”, „Верен приятел” и др.

Третата серия е за формиране умения за съпоставяне и съотнасяне на словесния текст към съответстващата илюстрация: „Рожден ден”, „Пролет”, „Лято”, „На море”, „В планината” и др.

Формиране на елементи на абстрактно (словесно) логическо мислене. Третият начин за отразяване на действителността в мисли става с помощта на *понятията*. Понятийната мисъл не отразява повърхностното, нагледното, външнообразното, а отношението на обекта с други обекти, с които е свързан по силата на своята вътрешна природа. Именно поради това, понятийната мисъл се състои от съвкупност от думи. Тя може да се построи по индуктивно-дедуктивен начин (мисълта се движи от частното към общото) или по дедуктивно-индуктивен път (от общото към частното). При абстрактно-логическото мислене човек се откъсва от сензорните свойства на предметите и явленията. При поставяне на оценка, при построяване на своите реакции, той се ръководи от отвличена позиция, която е съсредоточена в закономерността, принципа, категорията. Обобщеното в тях значението се пренася на конкретния обект от съответната област, категория, клас и в съответствие с това се строи подхода към този обект.

Тук първият обучителен раздел е за формиране умения за класификация: „Разпредели играчките по даден признак”, „Разпредели картинките”, „Разпредели предметите”, „Нарисувай картинка”, „Две по две картинки” и др. Тук вече включваме и т.нар. настолни игри, словесни игри и др.

Вторият раздел е за формиране на уменията за систематизиране, чрез: разкази-задачи, настолни игри, словесни игри и др.

Третият раздел е за формиране на количествени представи, чрез: задачи-загадки, разкази-задачи, настолни игри, словесни игри и др.

Четвъртият раздел е за формиране на умения за причинно-следствените връзки и зависимости, чрез: познай, задачи-загадки, разкази-задачи, настолни игри, словесни игри и др.

Петият раздел е със задачи и дейности за формиране на скрития смисъл, разбирането на хумора и развитие на адекватна реакция на хумор: словесни игри и упражнения, познай, задачи-загадки, разкази-задачи, настолни игри, сравнение на картинки с последователни разсъждения – „Какво е сбъркал художника?”, „Наобратно”, „Може, не може” и др.

Ранното начало (и в диагностиката, и в превенцията, и в обучението) винаги носи големи успехи и резултати. Както пише Сн. Николова: „Нагледните и практическите методи на обучение се използват широко в корекционната работа с децата със СОП. Особено значение те имат за работата с децата със сензорни нарушения, затова при тях изрично трябва да се предвиди предметно-практическо обучение. Общопедагогическите методи и похвати на обучение имат специфично приложение, съобразено с образователните потребности на децата и със спецификата на корекционната работа с тях.” (Николова, Сн., 2016, с. 49) По наше дълбоко убеждение, за последващото ефективно обучение в училище е необходимо да се заложи и реализира пълноценната основа на нагледно-действието и нагледно-образното мислене. Защото: „Започвайки с развитието на нагледно-действието и продължавайки формирането на нагледно-образното мислене, педагогът създава условия за формиране на въображението, т.е. у детето се появява възможност мислено да възпроизведе нагледната ситуация на основата на словото. Имайки предвид, че много училищни предмети, учебни дисциплини се основават на вербално-разказната ситуация и по словесното описание на учителя.” (Стребелева, Е., 2005, с. 156). В практическата и теоретическата дейност на човек се проявяват и трите начина за формиране на мислене. Доминирането на една от тях зависи от възрастта, подготовката, нагласата, от вида на решаваната задача. Съществуват всички необходими генетически и дидактически предпоставки за развитие и на трите вида мислене. Тяхното единство в процеса на формиране съдейства за решаване на разнообразни задачи, които теорията и практиката поставя пред човека.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На всяко отделно, специално дете, трябва да се подбере и даде това, от което има необходимост, според специалните му потребности, за да „покори то своите върхове”. Представената система от игри-упражнения за развитие на мисловната дейност, за деца с отклонения в развитието, позволява плавно, ефективно и устойчиво да се формира у тях взаимовръзка между нагледната и словесно-логическата форма на мислене и то при приобщаването им с деца в масовото детско заведение. В детската градина под умелото и вещо направление (не говорим вече за ръководство, защото детето не е обект, а субект, активен партньор в процеса на възпитание и обучение) на педагогическия специалист детето се развива, усъвършенства своя интелектуален, психически и физически потенциал, именно чрез интеракцията в интердисциплинарните дейности и преди всичко в цялостния режим и живот сред детската група. Цялата активност има консолидиращи функции по отношение на израстването (като развитие и напредък), прогреса, еволюцията и растежа на детето. Но тук все пак говорим за обикновено образование за необикновени деца. Обучение и възпитание без стигма и предразсъдъци. Обучение през целия живот, за което И. Колева казва следното: „Ученето през целия живот интегрира всички дейности (формални и неформални), които развиват личността на индивида с цел стимулиране на неговите знания и компетенции. В

условията на пазарна икономика макро средата на развитие на образователната институция се променя съществено. Това налага всяка детска градина и училище да се стреми да наложи свой образ, своя специфична система на образование и стремеж за въвеждане на нови психологически подходи. (Колева, И., 2011, с. 65-66) Многогодишни изследвания свидетелстват за корекционната значимост на избрания път в обучението на децата с проблеми за положителното развитие в тяхните мисловни дейности, за развитието на личностните им качества и във всъщност тяхната персонална и ефективна социализация, за техния достоен и независим начин на живот.

REFERENCES

- Veleva, A., (2013). Pedagogika na igrata, Ruse (**Оригинално заглавие:** Велева, А., 2013. *Педагогика на играта, Русе*).
- Doncheva, J. (2014). Konsolidirashtite funktsii na balgarskite detski folklorni igri v preduchilishtna vazrast, Ruse (**Оригинално заглавие:** Дончева, Ю. (2014). *Консолидиращите функции на българските детски фолклорни игри в предучилищна възраст, Русе*).
- Koleva, I., (2011). Etnopsihologicheski model na procesa na obrazovatelno vzaimodejstvie (refleksivni aspekti). V: Savremenna humanitaristika, 2/2011 (4) II. (**Оригинално заглавие:** Колева, И. (2011). *Етнопсихологически модел на процеса на образователно взаимодействие (рефлексивни аспекти)*. В: *сп. Съвременна хуманитаристика, Издание на Центъра по хуманитарни науки – Бургаски свободен университет, бр. 2/2011 (4) Година II*).
- Nikolova, Sn., G. Kirilova (2016). Preduchilishtnoto obrazovanie na deca sas specialni obrazovatelni potrebnosti, Shumen (**Оригинално заглавие:** Николова, Сн., Г. Кирилова, 2016. *Предучилищното образование на деца със специални образователни потребности, Шумен*).
- Petkova, Il., (2012). Podgotovka i kvalifikatsia na balgarskiya uchitel, Sofia (**Оригинално заглавие:** Петкова, Ил. (2012). *Подготовка и квалификация на българския учител, София*).
- Radeva, Sn., (2016). Sotsialno-obrazovaten model za ranno detsko razvitie – vazmozhnost za effektivna grizha, obrazovanie i podkrepa. V: Vodim badeshteto za raka, Pazardzhik (**Оригинално заглавие:** Радева, Сн. (2016), *Социално-образователен модел за ранно детско развитие – възможност за ефективна грижа, образование и подкрепа*. В: *сборник доклади от Девета научно-практическа конференция по предучилищно образование „Водим бъдещето за ръка”, Пазарджик*).
- Strebeleva, E. A., (2005). Formirovanie mishlenia u detei s otkloneniyami v razvitii, Kn. dlya pedagoga-defektologa, Moskva (**Оригинално заглавие:** Стребелева, Е. А. (2005). *Формирование мышления у детей с отклонениями в развитии: Кн. для педагога-дефектолога, Москва*).
- Topolska, E., (2010). Pedagogicheska podkrepa na detsa s defitsiti v podgotovkata za ogramotyavane, Dialogat mezhdru pokoleniyata i obshtestvenite strukturi chrez uchilishtnata institucia, Sofia (**Оригинално заглавие:** Тополска, Е., 2010. *Педагогическа подкрепа на деца с дефицити в подготовката за ограмотяване, Диалогът между поколенията и обществените структури чрез училищната институция. Материали от научно-практическа конференция с международно участие, София*).
- Dineva, V. (2012). Application of Solution Focused Brief Therapy at psychoactive substance addiction. В: *Современные проблемы гуманитарных и естественных наук, Москва*, p. 291-296.